

MARIA ZARĘBINA

Kraków

NAZWY ZAKONÓW W *PANU TADEUSZU*

Nazwy zakonów są częścią większego zbioru, jakim jest na kartach *Pana Tadeusza* słownictwo charakteryzujące środowisko kościelne¹. Tu ograniczymy się do rzeczownikowych nazw osób, ewentualnie zbiorowości osób, wyjątkowo przytaczając przymiotniki dzierżawcze od nazw osób czy zbiorowości, raz jeden również związany z taką rzeczownikową nazwą czasownik.

Takie ustawienie tematu może się wydać dziwne, jeżeli jednak rozważymy dwie sprawy: po pierwsze, że prawdziwy, nie tytułowy bohater poematu, ksiądz Robak, dawniejszy Jacek Soplica jest *bernardyńcem*, po drugie, że epopeja zawiera obraz całego społeczeństwa, w którym nie małą rolę odgrywało duchowieństwo, a w nim zakony, zrozumiemy, że jest to temat bynajmniej nie błahy.

Sam wyraz *zakon* w znaczeniu 'zgrupowanie zakonników' czy 'instytucja zakonna' nie pojawia się w PT, występuje, ale w znaczeniu 'prawo, przykazanie' w Podkomorzego "uwagach politycznych nad modami" (I 464):

[...] jacyś Francuzi wymowni
Zrobili wynalazek, iż ludzie są równi;
Choć o tym dawno w Pańskim pisano zakonie.

Jest też wyraz *zgrupowanie*, jednak nie w tym specjalistycznym znaczeniu, tylko jako 'ogół zebranych', np. szlachty w karczmie "całe huczne zgrupowanie" (IV 370). Ponieważ zakonnicy to także duchowni, zwróćmy uwagę na wyraz *duchowieństwo* w grupie nominalnej *duchowieństwo* katolickie (fr=1). Rozmawiają,

---

¹ Ekscerpcja pochodzi z tekstu: A. Mickiewicz, *Dziela*. Wyd. Narodowe. T. 4: *Pan Tadeusz*. Z objaśnieniami J. Krzyżanowskiego. Tekst i uwagi o tekście L. Płoszewski. Kraków 1949. Por. też: M. Zarębina, *Wyrazy obce w "Panu Tadeuszu"*. Wrocław 1977, zwłaszcza s. 100 nn. Dalej dzieło Mickiewicza oznaczać będę skrótem: PT.

pogodzeni, Gerwazy z Protazym w ks. XI. Woźny wspomina swoje doświadczenia sądowe:

Najdłuższy proces zwykle bywa z duchowieństwem
 Katolickim albo też z bliskim pokrewieństwem,
 Bo wtenczas sprawy skończyć nie można małżeństwem.
 (w. 325)

O sprawach procesowych, które są bardzo ważne dla PT, jako że jego autor miał ojca prawnika (o którym drugi syn, Franciszek, pisze: "Pan mikołaj (!) [...] mecenas Sądownictw"²), będziemy jeszcze mówić. Teraz wracamy do bernardyna.

Rzeczownik ten pojawia się w poemacie aż 36 razy i to w dwóch znaczeniach; częściej, bo 29 razy, 'w funkcji imienia własnego postaci literackiej księdza Robaka', a 7 razy w znaczeniu 'zakonnik zgromadzenia bernardynów'³. Oczywiście zwykły czytelnik nie zauważa tych różnic, bo w jednym czy drugim znaczeniu wyraz odnosi się do tej samej osoby, zauważa różnicę słownikarz. I tak, w pierwszej scenie, w której spotykamy się z księdzem Robakiem (jest to scena ustawiania się w należyty porządku przy stole z wieczerzą, którą chytry Woźny kazał przygotować w zamkowej sieni wbrew zaleceniom Wojskiego):

Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem;
 [...]

 Przy nim stał Kwestarz, Sędzia tuż przy Bernardynie,
 Bernardyn zmówił krótki pacierz po łacinie
 (I 301, 304-305)

Te frazy powtarzają się w dosłownym brzmieniu jeszcze w ks. III: "Obok stał Kwestarz" itd., a z małą przeróbką pod koniec ks. I (822): "Za nim szedł Kwestarz, Sędzia tuż przy Bernardynie". Oba wyrazy, zastępujące połączenie wyrazowe *ksiądz Robak*, napisane są dużą literą w tekście, podobnie jak *Sędzia* czy *Wojski*. Skoro *Bernardyn* to imię własne, poszukajmy w tekście miejsc, w których rzeczownik wystąpi jako pospolity, spodziewając się, że wniesie on więcej informacji. Na przykład II 46:

I bernardyn ksiądz Robak wszedł z wężlastym paskiem,
 "Surge puer!" wołając i ponad barkami
 Rubasznie wywijając pasek z ogórkami.

² Por. J. T r y p u ć k o. *O języku "Wspomnień dzieciństwa" Franciszka Mickiewicza*. Uppsala 1970. Tekst *Wspomnień* ss. 165-202, tu cytaty ze s. 168.

³ Por. *Słownik języka Adama Mickiewicza*. Red. nac. K. Górski i S. Hrabec. T. 1-11. Wrocław 1962-1983. Wszystkie dalej podawane znaczenia wyrazów na podstawie tego słownika, w skrócie SJAM.

Jest to scena budzenia Tadeusza w stodole. Przy okazji dowiadujemy się o szczegółach stroju bernardyńskiego, o owym pasku z ogórkami, czyli węzełkami, które się jeszcze raz powtarzają, tym razem w odniesieniu do Hrabiego, w ogrodzie warzywnym wypatrującego Zosi:

Był to bernardyn [...], a miał w dłoni
 Podniesione do góry węzłowate sznurki.
 "Ogórków chcesz Waść? krzyknął, oto masz ogórki.
 Wara, Panie, od szkody na tutejszej grzędzie,
 Nie dla Waszeci owoc, nic z tego nie będzie".
 Potem palcem pogroził, kaptura poprawił

(II 452-457)

Widzimy, że ów pasek z ogórkami służy do karcenia i to bynajmniej nie okazjonalnego, jak potwierdzają wspomnienia ludności okolic Wieliczki, gdzie działał przed wojną jako kwestarz braciszek Alojzy Kosiba (niedawno zmarły, z zakonu reformatów), ogromnie popularny w domach, które mu polecały swoje kłopoty wychowawcze (dane z rodzinnych Niepołomic).

Trzeba nam z kolei zająć się hasłem *kwestarz*, które z poprzednim ściśle się łączy. Wyraz występuje w PT 17 razy w dwóch znaczeniach, analogicznie jak *bernardyn* oznacza 1. 'osobę kwestującą, zwłaszcza zakonnika'; 2. 'w funkcji imienia własnego postaci literackiej księdza Robaka'. To pierwsze znaczenie wyrazu *kwestarz* odnosi się również do niego. Bardzo często, jak to już było w przytaczanych wcześniej przykładach, oba hasła mają wspólne konteksty. Wynika to z faktu, że zakonnicy ze zgromadzenia bernardynów bywali kwestarzami. Tak pisze o nich Z. Gloger⁴: "Bernardyni stanowią gałąź zakonu Braci Mniejszych (ordo minorum), któremu św. Franciszek seraficki dał początek". W Polsce zostali założeni najpierw w Krakowie na Stradomiu za czasów Kazimierza Jagiellończyka (1452), potem w Warszawie, skąd wywodził się bł. Władysław z Gielniowa, dalej w różnych dzielnicach Polski, w tym na Litwie 4 klasztory w momencie, gdy w r. 1517 wprowadzano prowincjałów. Z pewnością był klasztor w Wilnie. "Był to najpopularniejszy i najliczniejszy z zakonów na ziemiach dawnej Polski, a tak dalece pod względem cech swoich narodowy, że nawet udzieliła mu się polska niezgoda, objawiająca się w sporach pomiędzy klasztorami o granice prowincyj zakonnych"⁵. Z kolei pod hasłem *kwestarz* u tegoż Glogera czytamy: "Pomiędzy kwestarzami słynęli bernardyni, którzy dobierali ludzi ze światem obytych, dowcipnych, wesołych i zacnych. Tymi obdarzony przymiotami kwestarz, mając dużą parokonną lub trzykonną brykę, objeżdżał

⁴ *Encyklopedia staropolska*. T. 1-4. Warszawa 1958 – t. 1, 1 s. 146-148.

⁵ Tamże.

dwory szlacheckie, zbierając kwestę w zbożu, zapasach spiżarnianych i w pieniądzech. Jako niewyczerpana kronika bieżąca całej prowincji, kwestarz taki bywał miłym gościem w każdym ustroniu wiejskim, tembardziej, że nieraz sływał z dowcipu i bywał za młodu wojakiem w dalekich krajach⁶.

U J. Kitowicza w *Opisie obyczajów*⁷ w rozdziale "O bernardynach i innych zakonach" czytamy: "[...] do tego zakonu pospolicie się udają ludzie hajdamacy, awanturnicy, żołnierze, ludzie pasji rozbujanych" i choć w uwagach redaktora naukowego mamy sprostowanie tych faktów w słowach: "sugestia Kitowicza [...] nie znajduje potwierdzenia obecnych historyków Kościoła, jesteśmy skłonni ufać raczej «informacjom» Mickiewicza, którego «faktografia» w każdej dziedzinie jest bezbłędna. O jego bohaterze, bernardynie-kwestarzu mówi brat rodzony, Sędzia: VI 160-161: «Ja się nie znałem, nawet nie widziałem z Jackiem; Led-wiem słyszał o jego życiu hajdamackim»".

Głoger wspomina o znanym szeroko w Koronie i w Litwie kwestarzu Starzyńskim, a musiały to być postaci wielce popularne, skoro i drugi utwór, tym razem prozą, na podobny temat, dotyczący tej samej epoki ukazał się wkrótce po PT. Myślę o gawędzie I. Chodźki *Pamiętniki kwestarza (1843-45)*⁸. Michał Ławrynowicz, były marszałek dworu pana wojewody, uwikłany w jakąś awanturę, ze strachu przed wojewodą wstępuje do zakonu bernardynów, zostaje kwestarzem, pod koniec życia jest świadkiem wkroczenia Napoleona na Litwę.

W epopei przeszłość ks. Robaka jest wprowadzona zrazu tajemniczymi sugestiami (I 957-964):

[...] Postać Bernardyna
Wydawała, że mnich ten nie zawsze w kapturze
Chodził i nie w klasztorzym zeatarzał się murze.
Miał on nad prawym uchem nieco wyżej skroni
Bliznę wyciętej skóry na szerokość dłoni
I w brodzie ślad niedawny lancy lub postrzału;
Ran tych nie dostał pewnie przy czytaniu mszału.

I dalej (I 974-978):

[...] a jeżdżąc p o k we ś c i e,
Często zastanawiał się w powiatowym mieście;
Miał pełno interesów: to listy odbierał,
Których nigdy przy obcych ludziach nie otwierał,
To wysyłał posłańców [...]

⁶ Tamże t. 2, 3 s. 128.

⁷ *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Wstęp M. Dernałowicz. Red. nauk., komentarz i wybór ilustracji Z. Goliński. Warszawa 1985 s. 85.

⁸ Por. I. Chodźko. *Pamiętniki kwestarza*. Warszawa 1921.

Ogólnie mówi poeta o roli politycznej kwestarzy:

Czasem do Litwy kwestarz z obcego klasztoru
 Przyzedł i kiedy bliżej poznał panów dworu,
 Gazetę im pokazał wyprutą z szkaplerza
 [...]
 Takim kwestarzem tajnym był Robak podobno:
 (I 942-944, 954)

W scenie w karczmie kwestarz, ks. Robak, zajmuje zaszczytne miejsce zwane *pokuciem*, posadzony tam przez Jankiela, który:

[...] widać że szanował
 Wysoko Bernardyna [...]
 [...]
 Słysząc, że z Bernardynem znali się za młodu
 Kędyś tam w cudzych krajach [...]
 (IV 280-281, 284-285)

Bliski rozpoznania jest Robak na polowaniu, gdy strzałem z cudzej strzelby ocala Tadeusza i Hrabiego przed śmiercią z łap niedźwiedzi, budząc wdzięczność Gerwazego za ocalenie potomka Horeszków, wdzięczność i zarazem podziw dla mistrzowskiej ręki, która przywodzi na myśl skojarzenie z innym znakomitym strzelcem z przeszłości – Jackiem, *vulgo* Wąsałem (IV 795).

W czasie rady Kropiciel wypowiada następującą sentencję:

[...] He, Bracia! to wyżła rzecz tropić,
 Bernardyńska kwestować [podkr. M. Z.], a moja rzecz kropić!
 (VII 99-100)

Kwestarz, uczestnicząc w rozmowie na temat herbów z szaraczkami i potomkami kniaziów, u wszystkich z okolicy równą ciesząc się popularnością, rozpowszechnia wiadomości o legionach, o Dąbrowskim, na zaproszenia odpowiadając:

Jutro dla sprawy będę w powiatowym mieście
 I do Waszmościów z drogi zajadę po kweście.
 (IV 457-458)

Zaproszenia są powszechne i gorące:

"Wszakże na Litwie stare powiada przysłowie:
 Szczęśliwy człowiek jako kwestarz w Niehrymowie".
 "I do nas, rzekł Zubkowski, wstąp, jeżeli łaska;
 Znajdzie się tam półsztuczek płótna, masła łaśka,
 Baran lub krówka; wspomnij księżę na te słowa:
 Szczęśliwy człowiek, trafił jak ksiądz do Zubkova:
 "I do nas", rzekł Skołuba. – "Do nas", Terajewicz,

"Zaden bernardyn głodny nie wyszedł z Pucewicz".

(IV 463-468)

Widzimy zarazem, co ofiarowywano kwestarzowi. W ks. V słyszymy, że i Sędzia czyni mu różne przyrzeczenia:

Jeśli datkiem nie możem kwestarza z bogacić,
Postaramy się przecież za proch mu zapłacić;
Urzeczamy, że niedźwiedź zabity dziś w boru
Przez dwa lata wystarczy na kuchnię klasztoru.
Lecz skóry Księdzu nie dam; lub gwałtem zabiorę,
Albo ją mnich ustąpić musi przez pokorę,
Albo ją kupię choćby dziesiątkiem soboli.

(V 518-524)

W ks. VI, kiedy Sędzia dowiaduje się od Robaka, że będzie wojna o Polskę, że wojska są już w drodze, mówi:

Nie pożałujesz twego poselstwa, Robaku,
Nie pożałuje klasztor [...]
[...] Księżę, tyś się wczoraj palił
Do mojego kasztanka i gniadosza chwalił.
Dziś zaraz w tym kwestarskim wozie pójdą oba;

(VI 202-206)

Opis takiego wozu mamy w ks. IX 185-200. Dzieje się to w chwili, gdy po zajeździe szlachta znalazła się w więzach:

Wjazd tłumny, dziwny. Przodem niby laufer bieży
Ogromny czarny baran, a łeb mu się jeży
Czterma rogami, z których dwa jako kabłaki
Kręcą się koło uszu, ubrane we dzwonki;
A dwa, od czoła na bok wysuwając końce
Wstrząsają kulki kragle, mosiężne, brzęczące.
Za baranem szły woły, trzoda owiec, kozy,
Za bydłem cztery ciężko pakowane wozy.
Wszyscy odgadli, że to wjazd księdza Kwestarza.
[...]
[...] Ksiądz na pierwszej bryce
Jechał, kapturem na wpół zasłoniwszy lice
[...]
I drugiej bryki furman równie był poznany:
Stary Maciek-Rózczecka, za chłopa przebrany;

Ten opis bardzo jest podobny do opisów, jakie później spotykamy na kartach *Pamiętnika kwestarza*; tam bernardyn także ma chłopa pomocnika, tyle że zawartość kwestarskich wozów okazuje się tym razem, tj. w PT, niespodziewanie inna: jest nią broń. Ksiądz Robak zachowuje się jak przysłowiowy "kwestarz

rubacha" (IX 217), upija oficerów i jejrów; stronnicy Sopliców rozkuwają szlachtę – Dobrzyńskich:

Szlachta już wolna wpada na kwestarskie wozy,
Z nich dobywa rapiersy, pałasze, tasaki,
Kosy, strzelby; Konewka znalazł dwa szturmaki
I worek kul [...]

(IX 350-353)

W poprzednio cytowanych fragmentach PT pojawił się wyraz *mnich*, występujący w znaczeniu 'zakonnik'. Mamy również przymiotnik *mniszy* ("Ten kaptur mnisi znają i Wielkopoleanie" – X 844). A oto inne cytaty z hasłem *mnich*. W ks. II Robak uśmierza kłótnię Asesora z Rejentem, porywając obu szermierzy ('adwersarzy') za kołnierze i uderzając ich głowami:

Zdziwiły się, zaśmiały nawet strony obie:
Przez szacunek, należny duchownej osobie
Nie śmiano łajać m n i c h a [...]

(II 763)

Ale niekiedy temperament ponosi i każe zapomnieć o szacunku: W ks. VI 135-136, gdy Sędzia słyszy o układach z Hrabią po zejściu w zamku, tupnąwszy nogą, woła:

[...] Patrzcie mnicha!
Ze go przyjmuję grzecznie, chce mnie za nos wodzić!

Pojawia się też to hasło w spowiedzi Jacka Soplicy:

"Zabiłem, więc pokora, wszedłem między mnichy,
Ja niegdyś dumny z rodu, ja com był junakiem,
Spuściłem głowę, kwestarz, zwałem się Robakiem,
Że jako robak w prochu..."

(X 828-831)

Jest też raz jeden użyty wyraz *zakonnik* (X 772): "Jeśli prawda, że jesteś księdzem zakonnikiem [...]" – mówi Klucznik do Jacka.

Jakie inne nazwy spotykamy u Mickiewicza? Gdy w ks. I Woźny przed snem wspomina sprawy sądowe, które zapowiadał, posługując się wokandą poeta wymienia *dominikanów*:

Prostym ludziom wokanda zda się imion spisem,
Woźnemu jest obrazów wspaniałych zarysem.
Czytał więc i rozmyślał: 'Ogiński z Wizgirdem,
D o m i n i k a n i e [podkr. M. Z.] z Rymszą, Rymsza z Wysogirdem,
Radziwiłł z Wereszczaką, Giedrojć z Rodułtowskim,

Obuchowicz z kahałem, Juraha z Piotrowskim,
 Maleski z Mickiewiczem, a na koniec Hrabia
 Z Soplicą: [...]

(I 877-883)

Dominikanie, o których nam tu chodzi, są jeszcze raz powtórzeni w ks. XI ustami Protazego:

Stąd to Lachy z Rusami w sporach nieskończonych,
 Idąc z Lecha i Rusa, dwu braci rodzonych;
 Stąd się tyle procesów litewskich ciągnęło
 Długo z k s i ę z m i K r z y ż a k i [podkr. M. Z.], aż wygrał Jagiełło.
 Stąd na koniec pendebat ['wisiał' – M. Z.] długo przed aktami
 Sławny ów proces Rymyszów z d o m i n i k a n a m i,
 Aż wygrał wreszcie syndyk klasztorny ksiądz Dymsza,
 Skąd jest przysłowie: Większy Pan Bóg niż pan Rymsza.
 (XI 328-335)

Wymienieni po drodze K r z y ż a c y, także byli zakonem. W objaśnieniach wydawcy (którym jest J. Krzyżanowski) czytamy⁹: "Chodzi o wojny z Zakonem Krzyżackim od poł. XIII w. po Grunwald (1410)". Te same uwagi wydawcy w odniesieniu do ks. I informują nas: "W tym wyliczeniu są sprawy sądowe prawdziwe (m.in. głośny w swoim czasie proces Rymszy z dominikanami) i żartobliwie zmyślane, w które poeta wprowadził nazwiska osób znanych (np. Franciszka Malewskiego, swojego serdecznego przyjaciela)". Powstaje więc pytanie, czy dominikanie mieli rzeczywiście swoje klasztory na Litwie.

Z. Gloger¹⁰, jak zawsze niezawodny, podaje, iż dominikanie są w Polsce od r. 1223: pierwsi w Krakowie, gdzie działali Jacek i Czesław Odrowążowie (Jacek kanonizowany w r. 1594). Już jakoby w XIII w. nawracali Litwę. Spowiednik Bolesława Wstydlivego dominikanin Witus miał być rzekomo mianowany biskupem nawracającej się Litwy. Biskupstwo wprawdzie upadło, ale dominikanie podobno nawrócili Gedymina i jego rodzinę, co potem zniszczyli Krzyżacy. Mieli też dominikanie być na Litwie z Jagiełłą przy nawracaniu Litwinów. Osobna prowincja litewska powstała za Władysława IV w 1647 r. Gloger wymienia dla Litwy aż 42 klasztory, w tym również klasztor w Nowogródku i dodaje wiadomość bardzo istotną: "Od r. 1797 do 1831 dominikanie nowogródzcy utrzymywali szkoły 6-ścioklasowe [...], w których od 1808 do 16 uczył się Adam Mickiewicz".

⁹ Mickiewicz. *Dzieła* t. 4: "Objaśnienia wydawcy" ss. 398-442 – s. 434, 400.

¹⁰ Jw. t. 1, 2 s. 21-26.

Sprawa wczesnej obecności dominikanów na Litwie nie potwierdza się w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*¹¹, w tej roli występują według *Słownika franciszkanie*, natomiast potwierdza się istnienie klasztoru dominikanów w Wilnie i Nowogródku: "[W 1501 r.] Aleksander [...] na kilka lat przed śmiercią fundował dominikanów i dlatego portret jego naturalnej wielkości znajduje się w tym kościele [sc. w Wilnie – M. Z.]".

Fakt uczęszczania do powiatowej szkoły dominikańskiej wszystkich braci Mickiewiczów, w tym również Adama, znajduje echo we *Wspomnieniach dzieciństwa* Franciszka Mickiewicza¹²: "od tąd (!) szkoła ta pod zarządem XX dominikanów będąca [stał] z zakładów naukowych w całej Gubernii Grodzieńskiej. pierwsza stała się tu młodzież uczuła zamiłowanie ku naukom (!). umysłowej pracy wzniosła Patriotycznego ducha i naczas (!) przyszyły rozwiać uspione nadzieje kraju poczęła –". W innym miejscu Franciszek przedstawia napaść wojska na studentów: "Moskale bramy wylamali obie na dziedzińcu nikogo już nie było nie ma światła w klasztorze bo dominikanie do znaczniejszych urzędników po radę pomoc z murów wybiegli –". Mamy też relację z najazdu Szwedów i Moskali po bitwie pod Połtawą: "Staie [tj. wódz – M. Z.] u podwoiów kościoła XXży Dominikanów".

Hasła *jezuity* nie znajdujemy bezpośrednio w tekście PT, ale pojawia się przymiotnik odrzeczownikowy *jezuicki*, i choć tylko jeden raz, w tekście wystarczająco wymownym z ks. VI 160-162:

Ja się nie znałem, nawet nie widziałem z Jackiem;
[...]
Siedząc wtenczas retorem w jezuickiej szkole

– tłumaczy Sędzia Robakowi. Uzupelnia to wypowiedź Prusaka z ks. VII w czasie rady w obronie Sędziego (343-344): "Sędzia zdrajca! My się z nim od infimy znamy: Pocziwe było dziecko i dziś taki samy". A więc Sędzia był wychowankiem jezuitów.

W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* pod hasłem *Wilno*¹³ spotykamy następującą informację: "Skuteczniej temu [tj. reformacji – M. Z.] postanowił zaradzić biskup wileński Waleryan Protasewicz, sprowadzając r. 1569 jezuitów, których głównym celem zwalczanie różnowierstwa". W ogóle do Polski

¹¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Wyd. pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego i F. Sulimirskiego. T. 1-15. Warszawa 1880-1902 – zob. t. 13 s. 507 oraz t. 7 s. 258.

¹² Por. T r y p u ć k o, jw. s. 174, 178, 188.

¹³ T. 12 s. 511.

przybyli nieco wcześniej, bo w 1564, wyposażeni – według Glogera¹⁴ – przez kardynała Hozjusza. Pod hasłem *Nowogródek* natomiast autorzy *Słownika geograficznego* wymieniają kilka klasztorów i kościołów: "Powstały prawie równocześnie fundacje: bonifratrów przez Lwa Sapiechę, jezuitów przez Moszyńskiego [...], tudzież dominikanek [...]. Wszystkie powyższe klasztory katolickie nie istnieją wszakże wskutek kasat po 1830 i 1863 r."¹⁵

W *Historii Kościoła*¹⁶ natomiast znajdujemy następującą wiadomość dotyczącą kasaty OO. jezuitów, która w tym wypadku dotyczyła nie represji ze strony rządu carskiego na Polakach po powstaniach, ale powszechnej kasaty, dokonanej przez Klemensa XIV w r. 1773: "Tymczasem Towarzystwo Jezusowe przetrwało w sposób najzupełniej nieoczekiwany w państwie niekatolickiego władcy: caryca Katarzyna odmówiła opublikowania i zastosowania w swych państwach decyzji Klemensa XIV. W 1801 roku Pius VII na wyraźne żądanie Pawła I uregulował tę dziwną sytuację, wydając brewe, które uchyliło dla cesarstwa rosyjskiego skutki działania bulli z roku 1773".

O szkołach jezuickich powiemy za chwilę, a tymczasem o *pijarach*, którzy są obecni w poemacie przez przymiotnik *pijarski* (VII 415). Klucznik występuje w obronie Stolnika:

"On forytował wasze w trybunałach sprawy,
[...]
Dzieci wasze kopami pomieszczał w konwikcie
P i j a r s k i m [podkr. M. Z.], na swym koszczie, odzieży i wikcie;"
(VII 412, 414-415)

"Pijarzy najpóźniej znaleźli się w Wilnie, wprowadzeni [...] przez biskupa Brzostowskiego w r. 1773, których stałym i zamożnym funduszem opatrzył później [...] Antoni Sapieha [...] Nadał on im własny pałac [...] na kolegium [...] Konarski przyjeżdżał z Warszawy urządzać szkoły"¹⁷. A w ogóle zjawili się w Polsce za Władysława IV w r. 1642 w Warszawie. "W Rawie, Łomży i Drohiczyne, po zniesieniu jezuitów, oddane zostały ich kolegia pijarom, a było jeszcze i w Warszawie drugie Collegium Nobilium Konarskiego [...] Kolegium w Wilnie było zwykle rezydencją prowincjałów litewskich i utrzymywało konwikt, o którego założenie mieli pijarzy 30-letni spór z jezuitami"¹⁸.

¹⁴ Jw. t. 1, 2 s. 297-298.

¹⁵ T. 7 s. 258.

¹⁶ L. J. Rogier, G. de Bertier de Sauvigny, J. Hajjar. *Historia Kościoła*. T. 4: (1715-1848). Przekład z francuskiego. Warszawa 1987 s. 285.

¹⁷ Por. *Słownik geograficzny* t. 13 s. 517 s.v. *Wilno*.

¹⁸ G l o g e r, jw. t. 2, 4 s. 24.

Przytaczany już przez nas Kitowicz¹⁹ przedstawia strukturę obu typów szkół: "Nauka dzieliła się na szkoły. Pierwsza szkoła u jezuitów zwała się infimą i dzieliła na dwie: infimę *minorum* i na infimę *maiorum*, lubo w obydwóch niemal jedna była nauka: zgadzać *adiectivum cum substantivo* i *casus nominum cum temporibus et modis verborum*, z tą tylko różnicą, iż w infimie mniejszej wybierali sobie takie składy co łatwiejsze, w infimie większej co trudniejsze [...] U pijarów tego gradusu szkoła nazywała się parwa [...] Po parwie następowała gramatyka, od której począwszy jedna była aż do końca tak u pijarów jak u jezuitów szkół gradacja, to jest: gramatyka, syntaktyka, poetyka, retoryka, philosophia i teologia".

Mimochodem wymienieni są *kapucyni*:

Wojski zagaił: "Śmiałym upraszać młodzieży,
Ażeby po staremu bawić u wieczery,
Nie milczeć i żuć: czy my ojce kapucyni?"

(V 445-447)

Z objaśnień wydawcy²⁰ dowiadujemy się, że "U kapucynów obowiązuje milczenie przy spożywaniu posiłków". Potwierdza to Gloger²¹, dodając uwagi o założeniu zakonu w Polsce z fundacji Jana III w r. 1683 w podzięce za wiktoryę wiedeńską. Na Litwie i Rusi było łącznie 7 klasztorów kapucyńskich.

Wreszcie ksiądz Robak "agitujać" w karczmie, częstuje szlachtę tabaką, objaśniając, że

"[...] księża paulinowie
Tabakę taką robią w mieście Częstochowie".

(IV 303-304)

co jest odpowiedzią na zapytanie Skołuby, czy to "bernardynka" z Kowna. O wyrobie tabaki przez bernardynów jest wzmianka w *Pamiętnikach kwestarza*, natomiast Gloger²² podaje, że zostali sprowadzeni do Polski w r. 1382 za panowania Ludwika Węgierskiego właśnie na Jasną Górę w Częstochowie. Na Litwie powstał klasztor w r. 1727 w Wilnie. Mimo że, jakby się zdawało, przygodnie i niemal żartobliwie napomyka poeta o paulinach, wypowiedź księdza Robaka jest rozbudowana i wywołuje oddźwięk u słuchaczy:

"Co się tabaki tyczy, hem, ona pochodzi

¹⁹ Jw. s. 57-58.

²⁰ Mickiewicz. *Dzieła* t. 4 s. 416.

²¹ Jw. t. 2, 3 s. 5-7.

²² Jw. s. 71.

Z dalszej strony, niż myśli Skołuba dobrodziej;
 Pochodzi z Jasnej Góry; księża paulinowie
 Tabakę taką robią w mieście Częstochowie,
 Kędy jest obraz tyłu cudami wstawiony
 Bogarodzicy Panny, Królowej Korony
 Polskiej; zowią ją dotąd i Księżną Litewską!
 Koronęć jeszcze dotąd piastuje królewską,
 Lecz na Litewskim Księstwie teraz szyma siedzi!"
 "Z Częstochowy? rzekł Wilbik, byłem tam w spowiedzi,
 Kiedym na odpust chodził lat temu trzydzieście;
 Czy to prawda, że Francuz gości teraz w mieście,
 Że chce kościół rozwałać i skarbiec zabierze,
 Bo to wszystko w *Litewskim* stoi *Kuryjerze*?"
 "Nieprawda, rzekł Bernardyn, nie Pan Najjaśniejszy
 Napoleon katolik jest najprzykładniejszy;
 [...]
 [...] prawda, z Częstochowy
 Oddano wiele srebra na skarb narodowy
 Dla Ojczyzny, dla Polski; sam Pan Bóg tak każe.
 Skarbceem Ojczyzny zawsze są jego oltarze;"

(IV 301-316, 319-322)

Tak więc poeta, który w objaśnieniach autora do pierwszych strof swego poematu: "Panno Święta, co Jasnej bronisz Częstochowy / i w Ostrej świecisz bramie!" dodał taką uwagę: "Wszyscy w Polsce wiedzą o cudownym obrazie N. M. na Jasnej Górze w Częstochowie. W Litwie słyną cudami obrazy N. P. Ostrobramskiej w Wilnie, Zamkowej w Nowogródku, tudzież Żyrowieckiej i Boruńskiej", teraz przypomina przy okazji paulinów o skarbcu, miejscu odpustowych pielgrzymek, cudów, ale przede wszystkim Częstochowa przez obraz Matki Boskiej, która jest zarówno Królową Polski jak Wielką Księżną Litewską, stanowi w momencie przelomowym historii przypomnienie wspólnoty narodów.

ORDENSNAMEN IN *PAN TADEUSZ*

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Autorin befaßt sich hauptsächlich mit nominalen Bezeichnungen der Ordensmitglieder, die in dem Poem *Pan Tadeusz* von Mickiewicz vorkommen, die einen Teil des Bedeutungsfeldes "kirchliches Milieu" bilden.

Manche Namen treten in *Pan Tadeusz* häufiger auf, es sind Namen für die Hauptfiguren, wie *bernardyn* oder *kwestarz*, manchmal werden sie als Eigennamen literarische Subjekte gebraucht. Andere treten wiederum seltener auf, jedesmal stellen sie die Konnotation eines breiteren historisch-kulturellen Hintergrunds dar.

Übersetzt von E. Krukowska